

احمد بن عمر بن علی نظامی عروضی سمرقندی

چهار مقاله

و

تعلیقات

بر اساس نسخه‌ی

علامه محمد قزوینی

با تصحیح مجدد و شرح لغات و عبارات و توضیح نکات ادبی

به اهتمام

استاد دکتر محمد معین



نشر معین

سرشناسه	: نظامی، احمد بن عمر، قرن ۶ ق.
عنوان فرار دادی	: چهارمقاله. شرح.
عنوان و پدیدآور	: چهارمقاله و تعلیقات بر اساس نسخه محمد قزوینی / احمد بن عمر بن علی نظامی عروضی سمرقندی؛ با تصحیح مجدد و شرح لغات و عبارات و توضیح نکات ادبی به کوشش محمد معین
مشخصات نشر	: تهران: معین، ۱۳۸۸.
مشخصات ظاهری	: ۷۳۶ ص.
شابک	: 978-964-7603-93-5
یادداشت	: فبیا
یادداشت	: کتابنامه به صورت زیر نویس.
موضوع	: نظامی، احمد بن عمر، قرن ۶ ق، چهارمقاله - نقد و تفسیر.
موضوع	: نشر فارسی - قرن ۶ ق.
شناسه افزوده	: معین محمد، ۱۲۹۷-۱۳۵۰، شارح.
شناسه افزوده	: قزوینی، محمد، ۱۲۵۶-۱۳۲۸. مصحح و مقدمه نویس.
رده‌بندی گنگره	: ۱۳۸۸ م ۶۰۸ ج ۱۱۷/ PIR ۵۱۱۷
رده‌بندی دیویی	: ۸۲۳/ ۸۴۸
شماره کتابخانه ملی	: ۲۸۳۳۸-۸۵ م



روبه‌روی دانشگاه تهران، فخررازی، فاتحی داریان، پلاک ۲۹
صندوق پستی ۷۷۵-۱۳۱۴۵ / تلفن ۶۶۴۰۵۹۹۲-۶۶۹۷۷۲۷۳



احمد بن عمر بن علی نظامی عروضی سمرقندی

چهارمقاله و تعلیقات

براساس نسخه‌ی علامه محمد قزوینی

به اهتمام: دکتر محمد معین

چاپ اول: ۱۳۸۸

طرح جلد: شهریار مکی

لیتوگرافی: صدف / چاپ: مہارت

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

حق چاپ با این ویرایش برای انتشارات معین محفوظ است

تلفن مرکز پخش: ۶۶۴۱۴۲۳۰-۶۶۹۶۱۴۹۵ (پویای معین)

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷	سخنی کوتاه با خواننده

دییچه ۱۱

۱۳	مقدمه به قلم علامه محمد قزوینی
۳۳	مقدمه به قلم استاد محمد معین

متن چهارمقاله ۸۵

۱۰۲	مقاله اول: در ماهیت دبیری و کیفیت دبیر کامل و آنچه تعلق به او دارد
۱۲۳	مقاله دوم: در ماهیت علم شعر و صلاحیت شاعر
۱۶۴	مقاله سوم: در علم نجوم و غزوات منجم در آن علم
۱۸۰	مقاله چهارم: در علم طب و هدایت طبیب

تعلیقات ۲۰۷

۲۱۱	مقاله اول
۲۸۲	مقاله دوم
۴۵۴	مقاله سوم
۵۶۳	مقاله چهارم
۶۳۷	چند توضیح

فهرست ها ۶۴۵

۶۴۷	فهرست لغات
۶۸۳	فهرست آیات و اخبار

۶۸۷	فهرست اشعار فارسی
۶۸۹	فهرست امثال و حکم
۶۹۰	فهرست نکات دستوری
۶۹۲	فهرست نکات مربوط به سبک
۶۹۴	فهرست اشخاص و طایفه‌ها
۷۱۸	فهرست مکان‌ها
۷۲۵	فهرست کتاب‌ها

سخنی کوتاه با خواننده

دکتر محمد معین پدر فرهنگ لغت فارسی در روز نهم اردیبهشت ماه سال ۱۲۹۷ هجری شمسی (مطابق ۲۹ آوریل ۱۹۱۸ میلادی برابر با ۱۷ رجب ۱۳۳۶ هجری قمری) در محله زرجوب شهر رشت به دنیا آمد. شش ساله بود که نخست مادرش طلعت و شش روز بعد پدرش ابوالقاسم را از دست داد و تحت سرپرستی پدربزرگش محمدتقی معین‌العلماء که از روحانیون مورد احترام زادگاهش بود قرار گرفت.

۱۳ ساله بود که پدربزرگش را نیز از دست داد و تنهایی پرمشقت و غمبار او همچنان ادامه یافت. تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در مدرسه شماره یک رشت (بعدها دبیرستان شاپور) به پایان رساند. سپس برای ادامه تحصیل به تهران آمد. دوره دوم متوسطه را در دارالفنون تهران گذرانید. در دوران تحصیل همیشه شاگردی برجسته و ممتاز به شمار می‌رفت زیرا علاوه بر استعدادی که در ادبیات فارسی داشت در عربی نیز دارای معلومات و اطلاعاتی بود که حتی معلمین و استادانش را به حیرت می‌انداخت. در سال ۱۳۱۳ در ۱۶ سالگی لیسانس ادبیات فارسی و فلسفه و علوم تربیتی را از دانشگاه تهران گرفت و در سال ۱۳۱۴ پس از فراغت از تحصیل و انجام خدمت نظام به ریاست دانش‌سرای مقدماتی اهواز منصوب شد. سپس ریاست دانش‌سراهای وزارت فرهنگ (آموزش و پرورش فعلی) را به عهده گرفت. و در همین زمان توانست دوره روانشناسی عملی، خط‌شناسی، قیافه‌شناسی و مغزشناسی را به صورت مکاتبه‌ای با آموزشگاه روان‌شناسی بروکسل بلژیک بگذراند و تصدیق‌نامه آن دوره را کسب کند. در سال ۱۳۲۱ در سن ۲۴ سالگی با نوشتن رساله «مزدیسنا و تأثیر آن در ادبیات فارسی» اولین کسی بود که در ایران به اخذ درجه دکترای ادبیات فارسی نایل شد. در همین سال با بانو مهین امیرجاهد دختر امیرجاهد (مدیر سالنامه پارس) ازدواج کرد که ثمره این ازدواج ۵ فرزند است. بعد از اخذ دکترا به عنوان استاد کرسی «تحقیق در

متون ادبی» دانشکده ادبیات دانشگاه تهران و استاد در دانش سرای عالی مشغول تحقیق و تدریس شد. در سال ۱۳۲۴ طبق تصویب مجلس شورای ملی و توصیه علامه قزوینی همکاری با علامه دهخدا را در تنظیم لغت‌نامه شروع کرد و معاون او در کار لغت‌نامه شد و پس از وی ریاست سازمان لغت‌نامه را به عهده گرفت و با کمال دقت در انتشار این اثر کوشید.

دکتر محمد معین به زبان‌های اوستایی، پارسی باستان، پهلوی، عربی، فرانسوی، انگلیسی، آلمانی، لاتین و سانسکریت آشنایی داشت و در طی مسافرت‌های متعدد از مؤسسات فرهنگ‌نویسی کشورهای دیگر (مانند لاروس در پاریس و بروکهاوس در ویسبادن) دیدار کرد و از نزدیک به روش کار آنان آشنا شد و در ملاقات با نویسندگان، شاعران، منتقدان و هنرمندان رشته‌های مختلف استفاده‌ها برد و یادداشت‌ها برداشت و مدتی نیز در موزه‌های کشورهای مختلف (آمریکا، انگلستان، فرانسه، سوئیس، آلمان، هلند، ایتالیا، سوئد، فنلاند، روسیه و...) به مطالعه و تهیه یادداشت‌گذرانید و پس از تهیه مواد اولیه که بیش از نیمی از عمر پربرکتش را صرف تحقیق و تتبع در لغت فارسی کرده بود به تدوین فرهنگ فارسی کنونی، که به نام فرهنگ فارسی معین معروف است، همت گماشت. قریب یک سوم جلد آخر آن رو به اتمام بود که مصادف با بیماری او شد که ادامه آن به همت دوست و همکارش دکتر سید جعفر شهیدی به پایان رسید.

دیگر آثار معین عبارتند از:

- ۱ - تألیفات: الف - ستاره ناهید یا داستان خرداد و امرداد ب - یوشت فریان مرزبان‌نامه (به فارسی و روسی) ج - یادنامه پورداد د - برگزیده شعر فارسی (دوره طاهریان، صفاریان، سامانیان، آل بویه) ه - قاعده‌های جمع در زبان فارسی و - مزدیسنا و ادب پارسی (۲ جلد) ز - برگزیده نثر فارسی (دوره‌های سامانیان و آل بویه) ح - مفرد و جمع ط - تحلیل هفت‌پیکر نظامی ی - اسم جنس ک - حافظ شیرین سخن (۲ جلد به اهتمام دکتر مهدخت معین) ل - مجموعه مقالات (۲ جلد به اهتمام دکتر مهدخت معین).
- ۲ - تصحیحات: الف - برهان قاطع (۵ جلد، محمد خلف تبریزی) ب - دانشنامه علایی ابن سینا (همراه سید محمد مشکوة) ج - چهارمقاله نظامی عروضی د - جامع‌الحکمتین ناصر خسرو (همراه هانری کرین) ه - شرح قصیده فارسی خواجه ابوالهیثم (همراه هانری کرین) - مجموعه اشعار دهخدا ز - جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات محمد عوفی ص - عبهرالعاشقین روزبهان بقلی شیرازی (همراه هانری کرین) ط - حواشی بر اشعار خاقانی.
- ۳ - ترجمه‌ها: الف - روان‌شناسی تربیتی تألیف علی‌الجارم و مصطفی امین (از

عربی) ب - کتبه‌های پهلوی، تألیف و - ب. هنینگ (از انگلیسی) ج - خسرو کواتان و ریدک وی (از پهلوی) د - ایران از آغاز تا اسلام تألیف رومن گیرشمن (از فرانسوی).

۴ - نشان‌ها و افتخارات اهدایی به دکتر معین: الف - نشان درجه دوم علمی در سال ۱۳۱۶ ب - نشان درجه دوم علمی در سال ۱۳۲۱ ج - نشان درجه دوم سپاس در سال ۱۳۲۷ د - نشان لژیون دونور ه - دریافت جایزه Tambour در سال ۱۳۲۲ و - دریافت نشان «هنر و ادبیات» از دولت فرانسه در سال ۱۳۴۰ ز - دریافت نشان Order des palmes Academiques از ژنرال دوگل رئیس جمهور فرانسه.

سرانجام در نهم آذرماه ۱۳۴۵ مردی که در مدت کمتر از ده هزار روز از حیات علمی خود را پس از دوران تحصیل بیشتر از سی هزار صفحه کار تحقیقی کرده بود و گاهی در شبانه‌روز تا ۱۸ ساعت جهت اعتلای فرهنگ این خاک پرگهر عاشقانه کار می‌کرد در اتاق کارش در گروه زبان و ادبیات فارسی هنگامی که قلم به دست گرفته تا موافقت خود را با پذیرفتن پایان‌نامه تحصیلی یکی از دانشجویان دوره دکترا اعلام دارد دچار سگته مغزی شد و پس از ۵ سال حالت اغماء در روز ۱۳ تیرماه ۱۳۵۰ در بیمارستان فیروزگر تهران به سان یک شهید - شهید راه علم - چشم از جهان فرو بست. پیکر مصب پر شوکت ادب معاصر را به زادگاه نیاکانش آستانه اشرفیه گیلان بردند و در کنار «حشمت‌رود» به خاک سپردند تا این رود پرخروش که شبانگاه از مهمانی جنگل می‌آید راز سر به مهر شماره ۱۶۵۴ صادره از رشت را همراه نجوای سرودش با خود در دل دریای خزر بریزد و خزر هر صبحگاه به همراه لبخند آفتاب هم‌نوا با خلیج فارس ندا سردهد که تا عشق زنده است، زبان فارسی زنده است و تا زبان فارسی زنده است دکتر محمد معین نیز زنده است.

چهارمقاله بی‌شک «مجمع‌النوادر» و یکی از سرمایه‌های ملی ماست. میراث گران‌بها و شگفت‌انگیزی‌ست که از نیاکان ما به جا مانده است. درباره‌ی اهمیت و ویژگی‌های ارزشمند و انکارناپذیرش هم علامه قزوینی و هم استاد معین به طور اجمال در دو مقدمه‌ی جداگانه‌ای که بر آن نوشته‌اند داد سخن داده‌اند.

در ادامه‌ی احیای آثار استاد دکتر محمد معین که این انتشارات به عنوان تکلیف و وظیفه برای خود درپیش گرفته است، شایسته نبود چنین اثر سترگی که آن دو بزرگوار: یکی با «کار اعجاب‌انگیز و تصحیح شگفت‌آور»ش و دیگری با «دقت و وسواس علمی بی‌مانند» خود این چنین به آن نظم و سامان بخشیدند با همان حروفچینی قدیمی افست

شود و در دسترس علاقه‌مندان آثار کلاسیک قرار گیرد. در صفحه‌آرایی و حروف‌چینی جدید همه‌ی هم و غم‌مان بر آن بود که تا آنجا که در توان ماست کتاب بی‌غلط و درست چاپ شود. پانویشت‌های کتاب نسبت به چاپ سابق کاملاً یکدست شود. عناوین کتاب‌ها با حروف برجسته - ایرانیک - مشخص شود. اعراب آیات قرآنی و احادیث در حد ممکن گذاشته شود. جهت سهولت در خواندن کتاب تا آنجا که به شیوه‌ی نگارش آن لطمه نخورد از رسم الخط متداول و مرسوم استفاده شود.

چنان‌که عادت معهود دانشمندان است، استاد معین پس از چاپ اول این کتاب تصحیحات و اضافاتی بر آن نوشته‌اند که در چاپ‌های بعدی در آخر کتاب آورده شد و در حروف‌چینی جدید همه‌ی آنها در جای خود و به داخل کتاب منتقل شد. با این همه آنچه که پیش روی شماست همه‌ی موجودی و بضاعتی بود که ما داشته و به کار بسته‌ایم و به قول معروف: «همت و معرفت ما از این بیشتر میدانی نداشت».

در فرجام ناشر وظیفه‌ی خود می‌داند که از سرکار خانم‌ها: مریم مختاری، نوشین سیدابراهیمی، مینو ارجمندی، فاطمه رهنما، فاطمه صفایی، سارا کلالی و گیتی سبزواری سپاسگزار باشد که در آراستن این دفتر با آنان همکار بوده است، تا چه قبول افتد و چه در نظر آید.

صالح رامسری

تهران - ۱۳۸۸